

Słowo od Redaktorów

Teksty zebrane w tym tomie łączy problematyka, a różni zakres rozważań, materia wywodu, stosowane metody badawcze. Przynoszą one ze sobą i odsłaniają przed czytelnikiem różne obrazy „obcości” i „inności”, odnosząc te pojęcia do szerokiego spektrum zjawisk znajdujących odbicie w języku i w realizowanych za jego pomocą dyskursach, ustanawiających możliwe sposoby przekazywania treści przedmiotowych, w których OBCY i INNY łączą się z kształtowaniem tego, co „swoje”, „nasze”. Tytułowe kategorie są tu traktowane na sposób analityczny, to znaczy: refleksja nad nimi wynika z analizy ustanowionych dyskursywnie wystąpień językowych i tekstów związanych z różnymi obszarami komunikacji i kultury (współczesny dyskurs społeczno-polityczny, literatura, publicystyka, zróżnicowane przekazy medialne i internet, zagadnienia onomastyczne, konteksty historyczne). Bazę materiałową rozważań stanowią w przeważającej liczbie przypadków różnego rodzaju teksty, w ujęciach lingwistycznych zaś wyzyskiwane są też dane systemowej językowe i te pozyskane z ankiet.

Listę artykułów dotyczących kategorii OBCEGO i INNEGO, potraktowanych jako swoiste analizy przypadków, z których każdy we właściwej sobie i dopasowanej do przedmiotu rozważań skali merytorycznej wzbogaca naszą wiedzę na temat „obcości” i „inności”, otwiera tekst Wojciecha Chlebdy. Autor analizuje genezę i status opozycji SWÓJ–OBCY i pokazuje społeczne skutki operowania nią w polskiej przestrzeni komunikacyjnej ostatnich lat. Proponuje, by w życiu

8 społeczno-politycznym odejść od dychotomicznego podziału rzeczywistości, który łączy obcość z wrogością, na rzecz operowania trychotomiczną opozycją SWÓJ-INNY, w ramach skalarnego postrzegania zjawisk. Związane jest to z koniecznością przemodelowania struktury wyjściowego dla tej opozycji zbiorowego i narodowego MY. Nie jest to zadanie łatwe, ponieważ wymaga naruszenia monolitycznego charakteru tego MY, za którym stoi panujący kod kultury, wspierający „kolektywny narcyzm” – obsesyjną obronę pozytywnego autowizerunku Polski i Polaków, popieraną przez instytucje państwa i instytucje kultury, w tym język polski. Do badań ankietowych, które miały na celu ustalenie skojarzeń związanych z INNYM rozumianym jako konstrukt kulturowy, odwołują się autorzy kolejnego tekstu, Małgorzata Karwatowska i Leszek Tymiakin. Na przybliżającym problem podłożu teoretycznym podjęto tu próbę opisu typowego dla studentów nauk humanistycznych sposobu widzenia INNEGO. Badacze wskazują na dwie strategie wobec Innych, ujawniające się w wypowiedziach respondentów: strategię asymilacji, włączania ich do grupy „swoich” oraz strategię izolacji, wykluczania z grupy. Okazało się, że zdecydowanie dominuje ta druga. Z przeprowadzonych badań wynika, że INNY przestaje być kategorią neutralną, przeobrażając się w nacechowany ksenofobicznie konstrukt mentalny, mogący deformować rzeczywistość.

Do antropologicznego rozumienia zjawisk „obcości” i „inności” w perspektywie różnych przekazów zawartych w utworach literackich i do związanych z tymi zjawiskami doświadczeń i przeświadczeń kulturowych, społecznych i psychologicznych odnosząca się w swych tekstach Małgorzata Kita, Małgorzata Potent-Ambroziewicz i Alina Orłowska. Przykłady są różne, ale łączy je konwencja literacka odwołująca się do fantastyki. Jest to fantastyka naukowa, w specyficzny dla siebie sposób budująca świat przedstawiony dzieła literackiego, ale też bardziej tradycyjnie rozumiana fantastyka grozy. Temat kolonizacji Ziemi przez przybyszów z kosmosu i relacji człowiek – obca istota pojawia się w powieści Stephenie Meyer *Intruz*, o której pisze Małgorzata Kita. Autorka śledzi drogę, którą przebywają ocalali z wojny światów ludzie i istoty pozaziemskie, by rozwiązać fundamentalny konflikt między nimi. Jak się okazuje, tym, co pozwoli przetrwać obu stronom w sytuacji zagrożenia, jest dialog, komunikacja, poznanie się. Teksty współczesnego autora zaliczanego do czołowych przedstawicieli twardego *science fiction*, Petera Wattsa, stanowią kanwę rozważań w artykule Małgorzaty Potent-Ambroziewicz. Celem tekstu jest ukazanie, w jaki sposób autor analizowanych utworów fantastycznonaukowych rozumie obcość, w jakich kontekstach umieszcza leksykę związaną z innością oraz w jaki sposób wartościuje odmienność. Istotne jest

tu rozpoznanie obcości poprzez język – w języku bohaterów, w sposobie, w jaki mówią o swojej tożsamości w kontekście odmienności innych, a także o nieznanym kosmicznym uniwersum, ukryte są różne wymiary obcości. Problem OBCEGO, a także inności i odmienności jako elementów świadomości romantycznej projektującej swoiste nastawienie poznawcze wobec świata, omawia Alina Orłowska, posługując się przykładem „upiora” z noweli fantastycznej Aleksego Tołstoja. Rozważania Doroty Filar opierają się na analizie współczesnych tekstów poetyckich i dotyczą kwestii obcości podmiotu wobec samego siebie. Artykuł ukazuje głęboko przeżywane poczucie tego rodzaju obcości, zapisane w kreatywnych literackich obrazach człowieka. Konstytutywny charakter ma dla nich scena, której bohater stawia pod znakiem zapytania granicę między tym, co w nim samym „własne”, a co „obce”, rozpatrywana w perspektywie ludzkiej kondycji, w odniesieniu do sytuacji człowieka, który nie ma pewności, co do samego siebie. W analizie tekstów autorka posługuje się metodą wyrastającą z tradycji badań nad językowo-kulturowym obrazem świata. Tekst Magdaleny Piechoty wprowadza czytelnika w świat konstruowanych w trybie reportażowym odcieni obcości i inności, odczuwanych przede wszystkim przez polską emigrację na Wyspach Brytyjskich, ale też gospodarzy, „tubylców”, miejscowych. Podstawę rozważań stanowi książka Ewy Winnickiej *Angole*, podejmująca bardzo aktualny temat doświadczenia obcości w związku z doświadczeniem emigracji, przy uwzględnieniu strategii życiowych emigrantów w nowym otoczeniu i wobec intensyfikacji ideologii antyemigranckiej towarzyszącej niedawnemu referendum w sprawie wyjścia Wielkiej Brytanii ze struktur Unii Europejskiej. Przekaz medialny, rozpatrywany w kategoriach redundancji i związanej z nią zrozumiałości, stanowi przedmiot zainteresowania Agnieszki Kuli. Autorka szkicu koncentruje swoją uwagę na mechanizmach osvajania tego przekazu, które dokonuje się przez proponowanie znanego (przewidywalność), przez budowanie i podtrzymywanie więzi (fatyczność) oraz przez autoreferencyjność. Wymienione mechanizmy funkcjonują zasadniczo w jednej, współdzielonej przestrzeni, przenikają się i warunkują.

W obszarze form komunikacji specyficznych dla internetu lokują się rozważania Jakuba Nowaka, który zajął się w swym artykule analizą memów internetowych przedstawiających figurę hipstera. Chodzi w tym wypadku o rekonstrukcję zjawiska hipsterstwa, która ma na celu uchwycenie zawartej w popularnym sieciowym dyskursie granicy między INNYM – hipsterem a SWOIM. Dwa kolejne teksty łączy kategorią STAROŚCI, rozpatrywana jednak w różny sposób. Autorka pierwszego z nich, Ewa Witczyńska, posługuje się

10 analizą dyskursu prasowego zawierającego wątki tematyczne dotyczące osób starszych i wykazuje, porównując wydania „Daily Express” z 1962 i 2012 roku, że w prasowym wizerunku tych osób zaszła diametralna zmiana. Sprawy ludzi w średnim i starszym wieku znalazły się współcześnie w prasie w centrum zainteresowania, są oni traktowani i pokazywani jako ludzie życiowo aktywni, świadomi konsumenci dóbr i usług oraz pełnoprawni członkowie społeczeństwa. W ten sposób prasa reaguje na zachodzące procesy społeczno-demograficzne, na tym polega medialne oswojenie starości. Z kolei Beata Szejgiec pisze o starości, kontrastując tę kategorię wiekową z młodością i budując wywód na podstawie danych systemowejęzykowych (definicje słownikowe, relacje znaczeniowe, frazeologizmy i przysłowia). Analiza materiału językowego pozwoliła autorce określić, jak należy rozumieć przywołane w tytule artykułu „oblicza inności”. Są to zainteresowania, system wartości, zachowanie. Okazuje się również, że w języku polskim obydwie kategorie wiekowe w zależności od kontekstu mogą być wartościowane zarówno pozytywnie, jak i negatywnie. Obcość i inność mogą być sprawą wieku człowieka, ale też mogą wiązać się z płcią rozumianą jako konstrukt społeczno-kulturowy. W ten nurt rozważań wpisuje się artykuł Izabeli Puchali, dotyczący deprecjacji płci żeńskiej w subkulturze hiphopowej. Autorka podejmuje próbę ustalenia, na jakich poziomach ta deprecjacja jest widoczna w tym środowisku oraz jakie są jej językowe wyznaczniki.

Kolejne trzy teksty odnoszą się do zjawiska obcości z perspektywy onomastycznej, ujmując to zagadnienie w różny sposób i w różnym stopniu. Artykuł Mariusza Rutkowskiego i Adama Siwca podejmuje zagadnienia, które ujawniają różnorodne sposoby i formy przenikania elementów obcojęzycznych do polskiego nazewnictwa, zwłaszcza w odniesieniu do różnych nowszych indeksów nazewniczych (np. różne typy chrematonimów, w tym nazwy wydarzeń kulturalnych i sportowych, instytucji i obiektów użyteczności publicznej, inwestycji mieszkaniowych, lokali gastronomicznych i usługowych, firm, sklepów, zespołów muzycznych, stowarzyszeń i klubów). Odczucie obcości językowej nie musi w każdym wypadku wiązać się z tym, co zapożyczony, przeniesiony z jakiegoś innego języka. „Obce” pojawia się jednak przede wszystkim jako wynik leksykalnej motywacji na tle kontaktów międzyjęzycznych. Większość związanych z tym zabiegów ma swoje pozajęzykowe uzasadnienie i wiąże się bądź to z typem czy cechami charakterystycznymi obiektu, bądź też wynika z szerszych, nierzadko ogólnokulturowych uwarunkowań.

Onomastyka w powiązaniu z zagadnieniami zewnętrznej historii języka stanowi wyznacznik badań nad udziałem obcych elementów w nazew-

nictwie osobowym północno-wschodniego pogranicza Rzeczypospolitej w okresie zaboru rosyjskiego, o czym pisze Leonarda Dacewicz. Autorka stwierdza, że na badanym przez nią obszarze na skutek rozbiorów Polski w polskiej kulturze imienniczej blisko siedemdziesiąt lat aktywnie funkcjonowały (w obiegu administracyjnym) imiona i nazwiska w obcym kulturowo, rosyjskim brzmieniu. Materiał językowy dokumentujący stan nazewnictwa osobowego w dekanatach Białystok i Grodno wskazuje na zmiany językowe w zakresie antroponimii spowodowane przez rusyfikację (np. rosyjskie trzyelementowe zestawienia antroponimiczne, nazwiska zakończone na *-skaja*, *-skij*, imiona katolickie w wersji cerkiewnej). Przedmiot onomastycznohistorycznych dociekań Andrzeja Sieradzkiego stanowią nazwiska z sufiksem *-ski* (XV–XVIII wiek), które mogły być tworzone wyłącznie dla oznaczania osób, kwalifikowanych na obszarze nominacji jako obce. Autor artykułu, powołując się na przeprowadzone wcześniej w tym zakresie analizy, stwierdza, że część derywatów nazwiskowych z sufiksem *-ski* oparta jest na relacjach lokatywnych, w których jednym z istotnych elementów charakterystyki osoby lokalizowanej jest ‘obcy’. Sytuacja językowa w Polsce dawniej i dziś oraz towarzyszące sprawom języka czynniki społeczno-polityczne, etniczne i inne wyznaczają linię szeroko zakrojonych rozważań Bogdana Walczaka. Píše on o wielojęzyczności i wielokulturowości w perspektywie tradycji sięgającej XV i XVI wieku oraz w odniesieniu do warunków polskich, z jakimi mamy do czynienia współcześnie. W pierwszej części artykułu badacz przypomina sytuację językową zrastających się od XV wieku dwu organizmów państwowych: Korony Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego, a potem sytuację powstałej w 1569 roku Rzeczypospolitej. Stwierdza, że wielość języków i kultur nie zagrażała spójności Rzeczypospolitej. W drugiej części przedstawia sytuację językową Polski dzisiejszej, odznaczającą się względną homogenicznością językową, zwracając przy okazji uwagę na ksenofobiczny charakter dzisiejszego dyskursu społeczno-politycznego. Zagadnienia historycznojęzyczne i historycznokulturowe podejmuje w swym szkicu Halina Wiśniewska, pisząc o krytykowaniu INNYCH religijnie w dawnej Polsce (w czasach kontrreformacji) na podstawie utworów Stanisława Orzechowskiego. Autorka prezentuje związaną z tym leksykę (nazwy związane z wartościowaniem osób, podejmowanych przez nie czynności i poglądów) i ówczesne negatywne sądy pisarza i zarazem duchownego katolickiego o wrogach religijnych, krytykujących papieża w Rzymie.

Kolejne artykuły, nawiązujące do problematyki obcości czy też inności, odwołują się do szeroko rozumianej narracji historycznej. Robert Litwiński

12 rozważa zagadnienie polskiej tolerancji w kontekście historycznym, w powiązaniu z OBCYM. Stwierdza, że stosunek do obcych (przedstawiciele innych nacji) wahał się w polskiej tradycji pomiędzy dwiema tendencjami. Pierwsza z nich była związana z zainteresowaniem obczyzną i z sięganiem po obce doświadczenia w celu poprawy sytuacji na ziemiach polskich. Druga realizowała się jako negatywna reakcja na OBCEGO, występującego w roli wroga, prawdziwego lub tylko wyobrażonego, ideologicznie zaprojektowanego. Stanisław Michałowski pisze o znaczeniu Unii Lubelskiej dla kształtowania postawy Polaków wobec innych ludów i narodów. Ostatnie trzy artykuły w tomie odnoszą się do historii XX-wiecznej i najnowszej. Nacjonalizm jako nurt ideologiczny i polityczny stanowi przedmiot rozważań Romana Wysockiego, który w swym szkicu zajął się rolą OBCEGO i rodzajami relacji pomiędzy SWOIM a OBCYM w ideologii integralnego nacjonalizmu, rozpatrując to zagadnienie na przykładzie publicystyki Romana Dmowskiego i Dmytra Doncowa, którzy w warunkach polskich i ukraińskich głosili ideę homogenicznej wspólnoty narodowej. Z kolei Marek Sioma przedstawia w swym tekście przypadek młodolegionistów, czyli członków młodzieżowej organizacji akademickiej (pod koniec lat dwudziestych XX wieku), która miała być w pełni podporządkowana i kontrolowana przez obóz piłsudczykowski. Opisując relacje na linii młodolegioniści–piłsudczycy, stara się odpowiedzieć na postawione w tytule pytanie: *swoi – inni czy obcy?* Monika Napora podejmuje próbę analizy wybranych przykładów kreacji INNEGO/OBCEGO w polityce historycznej III Rzeczypospolitej. Autorka wychodzi w swych rozważaniach od zdefiniowania polityki historycznej, wskazuje modele jej uprawiania po roku 1989. Następnie analizuje działania i wypowiedzi polityków wprowadzone do komunikacji publicznej za pośrednictwem mediów, w których najnowsza historia Polski została wykorzystywana do dyskredytacji przeciwników politycznych i określenia własnej tożsamości.

Mamy nadzieję, że pomieszczone w tej monografii teksty nie tylko wzbudzą zainteresowanie czytelników, ale staną się inspiracją do dalszych refleksji.

Małgorzata Karwatowska

Robert Litwiński

Adam Siwiec